

Bozóki András

Kockázatok és mellékhatások

1. Először az ELTE-n jogot végeztem, de már tanulmányaim második évében éreztem, hogy nem lesz belőlem jogász. Fontos volt, hogy az állam és a jogrendszer működését megismerhettem, de az 1980-as évek elején nem láttam lehetőséget arra, hogy akár ügyészként, akár bíróként kezdjem el pályámat, mert semmi kedvem nem volt beilleszkedni az akkori rendszer gépezetébe. Így legfeljebb az ügyvédi pálya jöhetett volna szóba, de arra meg alkatilag nem éreztem magam felvértezettnek. Szabad értelmiségi pályára vágytam. Ekkor, 1980 nyarán hoztam egy életre szóló döntést, és jogi tanulmányaim mellé fölvettem az ELTE-n a szociológia szakot is. A szociológia akkoriban kritikai, sőt ellenzéki tudománynak számított, hiszen hazai művelői arra törekedtek, hogy föltárják a társadalom valóságos viszonyait, és szembesítsék a rendszer ígéreteivel. Nagyon kevés hallgatót vettek fel, de sikerült bekerülnöm. A jogi karon tapasztalt tömegoktatással szemben itt kimondottan elit-oktatás folyt, az évfolyam mindössze húsz főből állt. Itt már a helyemen voltam, tanulni akartam, és erre lehetőség is adódott, hiszen kiváló tanárok egész sora tanított: Angelusz Róbert, Csepeli György, Ferge Zsuzsa, Fokasz Nikosz, Huszár Tibor, Nagy Endre, Némedi Dénes, Somlai Péter, Wessely Anna és mások.

Amikor 1983 őszén az ELTE jogi karának Állam- és Jogelmélet Tanszékén tanársegédi állást kaptam, mind nyilvánvalóbbá vált számomra, hogy leginkább a korszak felpezsdülő politikai vitái érdekelnek, és így a szociológiától a politológia felé fordultam. Egyre inkább szellemi műhelyemmé vált az akkoriban Bihari Mihály által létrehozott Politológia Csoport, amelyhez – így vagy úgy – számos kollégám kötődött: Bihari Mihály, Gombár Csaba, Gyarmati György, Hankiss Elemér, Kéri László, Körösnéyi András, Lengyel László, Magyar György, Pokol Béla, Schlett

István, Szabó Máté és a többiek. Hetente-kéthetente egymás írásait vitattuk meg, s ezek a viták komoly bevezetést nyújtottak számomra a politológiába. Hozzásegített még ehhez a választáshoz Szabó Miklós és Vajda Mihály illegális lakásszemináriumainak rendszeres látogatása, valamint a találkozás a demokratikus ellenzék több olyan fontos gondolkodójával, mint Bence György, Konrád György, Kis János, Kőszeg Ferenc, Litván György, Ludassy Mária, Solt Ottilia, Tamás Gáspár Miklós, akikkel több személyes beszélgetést is folytattam, és bátorságukért felnéztem rájuk.

Az 1980-as években elsősorban magyar eszmetörténettel foglalkoztam – a századforduló anarchizmusával és a két világháború közötti időszak népi-urbánus vitáival –, így jelentősen hatottak rám Szabó Ervin, Jászi Oszkár, Ignó Pál, Bibó István, Fejtő Ferenc és Kovács Imre gondolatai. Ebben az időben Karácsony Andrással, Paczolay Péterrel és Szabó Mátéval négyesben olvasószemináriumot szerveztünk önmagunk számára, amelyen Habermas, Gadamer, Foucault, Luhmann és mások könyveit beszéltek meg. Ugyancsak megfogott az Országgyűlési Könyvtár hangulata, a jó munkalehetőség és a könyvtár előterében folyó sok érdekes beszélgetés Szabó Miklóssal, Szalai Pállal és másokkal. A mából visszapillantva, mintha időmilliomos lettem volna.

Rendkívül szép időszak volt ez számomra, mert elméleti érdeklődésem egyre inkább kiegészült a demokratikus politikai mozgalmak kibontakozásával és az induló mozgalmakban (Fidesz, MDF, Szabad Kezdeményezések Hálózata, SZDSZ) való részvételemmel. A politika világa egyszerre érdekelt elméletileg és gyakorlatilag, és egy életre elköteleződtem a demokratikus politika és politikai kultúra értékei mellett.

Mindezt betetőzte Szelényi Ivánnal való találkozásom, akivel – egy ösztöndíj révén – 1988–89-ben fél évig együtt dolgozhattam a Los Angeles-i Kalifornia Egyetemen (UCLA). A vele való tudományos együttműködés másik sorsfordító pontja volt az életemnek, mert ennek köszönhettem, hogy – amikor 1990-ben a Fidesz parlamenti képviselője lehettem volna – a tudomány művelését választottam az aktív pártpolitizálással szemben. Még az 1980-as évek végén, amerikai és nyugat-európai utazásaim során ismertem meg Arató András, Bak János, Borbándi Gyulát, Deák Istvánt, Csicsery-Rónay Istvánt, Faragó Bélát, Fehér Ferencet, Charles Gatit, Heller Ágnes, Hollander Pált, Andrew C. Janost, Kende Pétert, Schöpflin Györgyöt és Tőkés Rudolfot, így viszonylag hamar, első kézből alkothattam képet az akkori emigráció legjobbainak gondolkodásáról. Mindez nagyon sokat számított, hiszen a vasfüggönyt csak ezt követően bontották le.

A rendszerváltás idején különböző politikai szerepeket vállaltam (a Fidesz képviselőjében vettem részt az Ellenzéki Kerekasztal oldalán

a kerekasztal-tárgyalásokon, rövid ideig a Fidesz szóvivője is voltam), ezekre azóta is büszke vagyok. 1992-től azonban már nem politizáltam, az ELTE, majd a CEU oktatójaként tudományos munkámra koncentráltam. 1992-ben védtem meg kandidátusi értekezésemet. Az ELTE-n továbbra is szociológiát oktattam, de a megalakuló CEU-ban már a politikatudományi tanszékre kerültem. Számomra tehát a politikatudomány iránti érdeklődés a demokratikus politika világa iránti kíváncsiságból fakadt. A gyakorlati pártpolitizálásból fokozatosan kiszálltam, de ahhoz hozzászóltam, hogy a véleményemet politikai kérdésekben nyilvánosan is kifejtsem. Alapító szerkesztője – majd sokáig főmunkatársa – voltam a *Magyar Narancs* című politikai-kulturális lapnak, amelybe (de más lapokba is) rendszeresen írtam politikai publicisztikát. Ezt a tevékenységet azóta is űzöm.

2. Talán illúzióromboló lesz kimondani, de a politikatudománynak és a politikai cselekvésnek vajmi kevés köze van egymáshoz. Csupán annyi, hogy a politikatudomány nyújthatja azt az ismeretanyagot, amelyet – háttértudásként – egy politikusnak is el kell sajátítania. Az állam- és jogtudomány, valamint a politikatudomány értelemszerűen a politika és az állam intézményrendszerére koncentrálnak, de nem sokat mond a „politikai” fogalmáról, amelyet talán Machiavelli, Weber, Schmitt, Laclau és Mouffe értett meg leginkább.

Miután 2005–2006-ban közel másfél évig abban a szerencsében volt részem, hogy kulturális miniszterként magam is tagja lehettem a kormánynak, azon kevés magyar politológus közé tartozom, aki belülről, résztvevőként élhette meg a politika elmélete és gyakorlata közötti különbséget. Tudom tehát, hogy egy dolog szemlélődni, megérteni, leírni és elemezni, és más dolog cselekedni. Más az elemző és a cselekvő attitűdje. Ezek a szerepek más kvalitásokra épülnek. Az elemző nem lehet elfogult, a cselekvő nem lehet elfogulatlan. Az előbbinek a kérdés minden aspektusát hűvös ésszel mérlegelnie kell, az utóbbinak pedig ezen túl hinnie kell abban, hogy amit csinál, azzal saját pártjának, választóinak és az országnak is használ.

A politika világába tett kirándulásomat sikeresnek mondhatom, hiszen megnyertük a választást, és a győzelemnek én is részese voltam. Mindig tudtam azonban, hogy ez részemről csupán időleges pályamódosítás, és hamar vissza fogok térni civil és tudományos életemhez. Az egyetemen fizetés nélküli szabadságot vettem ki. Elvileg taníthattam volna a politikusi munka mellett – néhány hónapig meg is tettem –, de azt tapasztaltam, hogy e két tevékenység- és gondolkodásforma nehezen egyeztethető össze. Tudományos pályám szempontjából rövid távon inkább nehézséget okozott a politikusi kitérő, mert utána

nem volt könnyű visszailleszkedni az egyetemi oktatásba és kutatásba. Meggyőződésem viszont, hogy hosszabb távon ennek hasznát fogom venni, hiszen a politikáról alkotott felfogásom árnyaltabbá, komplexebbé vált. Azt remélem, hogy mindez beépülhet tudományos munkáimba. Akit egyszer „a mozdony füstje megcsapott”, az másként látja a politikát, mint az, aki azt mindig távolról és kívülről figyelte.

A demokratikus politika világa számos szakismeretet tételez fel, amelyeket a politika dolgos hétköznapjaiban, a tárgyalások során jól fel lehet használni. De önmagában attól, hogy valaki politológia szakot végez, még nem válik politikusnak is alkalmassá. Elképzelhető, hogy igen, de nagyobb a valószínűsége annak, hogy nem. Könnyen lehet, hogy egy ügyvéd, egy lelkész, egy villanyszerelő, egy kisvállalkozó vagy egy középiskolai tanár sokkal sikeresebb politikus lesz, mint mondjuk a tudományos akadémia nagydoktora. Ezt ugyanis nem lehet a könyvekből megtanulni.

A politikában jelen vannak az érzelmek, a szenvedélyek, az ideológiák, ott vannak a szerencse fordulatai, vagyis mindaz, amit nem feltétlenül lehet „sakkjátékosként” kiszámítani. A tudomány sohasem zéró összegű játszma, a politika viszont a legtöbbször az. A politikában az én győzelmem a te vereséged, és viszont. A tudományos tevékenység hosszú távú perspektívákra épül, míg a politikai tevékenység lételeme az időzítés, a gyorsaság, a választási ciklusokhoz és a helyzet változásához való rövid távú igazodás. A politika lételeme a folytonos küzdelem, ami a tudományra nem jellemző. A tudomány célja a megismerés, a politika célja a győzelem. A politikában nem a tudás a legfontosabb, hanem az ítélőképesség.

3. Néhány évvel ezelőtt, a Magyar Politikatudományi Társaság elnökeként, még viszonylag átfogó képpel rendelkeztem a hazai politikatudomány helyzetéről. A mai viszonyokról ezt nem állítanám. Tény, hogy az 1990-es évek első felében a politikatudomány még „trendi” szakma volt, viszonylag magas presztízzsel és jó karrierlehetőségekkel. Azután, ahogy beindult a tömegoktatás, telítődött a munkaerőpiac, a politológusi diploma leértékelődött. Egyre több olyan politológushallgatóval lehetett találkozni, akiket voltaképp nem érdekelt a politika, csupán diplomaszerezésnek tekintették a tanulást. A rendszerváltás eredményeként megszülető új diszciplínának kijáró kezdeti eufóriát – amikor a politológiát a demokrácia tudományának tekintették – szükségképpen követte az átmeneti dekonjunkció.

Az elmúlt fél évtizedben azonban újra biztató tendenciákat látok: lassan mindenki számára világossá válik, hogy melyek azok az egyetemek, ahol komoly munka folyik, ahová érdemes jelentkezni, s ahol érdemes

diplomát szerezni. Legtöbb ismeretem a CEU, az ELTE és a Corvinus politikatudományi képzéséről van, és ezeket a tanszékeket kiemelkedő színvonalúaknak tartom. (A CEU-n Kis János, az ELTE-n Bihari Mihály, a Corvinuson pedig Ágh Attila szervezte meg az egyetemi képzést, alapító tanszékvezetőként.) Ma már senki nem lehet egyetemi oktató PhD-fokozat és megfelelő nyelvtudás nélkül – ez hatalmas előrelépés az 1990-es évek átalakuló tudományos világához képest.

Veszélyesnek látom viszont annak feltételezését, hogy a politikatudományt (*political science*) kiszoríthatja az ágazati politika (*public policy, public management*) tanulmányozása, mert a politikáról való gondolkodás nem szűkülhet a *business school*okból ismert *best practice* típusú menedzserszemlélet szintjére. A politikatudomány jóval több, mint igazgatástan vagy menedzsmentismeretek, hiszen magába foglalja a politikaelmélet, a politikai intézmények, a politikai változás, a politikai gazdaságtan, a politikai szociológia világát is, és annak számtalan virágzó, elméleti irányzatát.

A következő évektől a magyar politikatudomány további megerősödését és erőteljesebb nemzetközi integrációját várom. Ennek feltétele persze az is, hogy mindenki számára világosan elkülönüljön az egyetemi-akadémiai világ az alkalmazott politológiától (például a média politikai elemzőinek világától, valamint a pártos és/vagy üzleti célú háttérintézetek világától). A politikatudománynak saját logikája, a tudományos megismerés szempontjai szerint kell szerveződnie, és értékelési mechanizmusait is e szerint kell kialakítania.

4. Amikor az 1980-as években a magyar politikatudomány intézményesen kialakult, a hazai szerzők közül emlékezetem szerint Bibó István, Jászi Oszkár, Kornai János és Szűcs Jenő munkássága gyakorolta a legnagyobb szellemi hatást. Emellett – különböző mértékben – hatottak Berend T. Iván, Ránki György, Lackó Miklós, Liska Tibor, Szabó Miklós és Szelényi Iván írásai, gondolatai. Nagyon fontosak voltak a szamizdat *Beszélő* vezércikkei, az ugyancsak szamizdatban megjelent *Bibó emlékkönyv*¹ (amely széles szerzőgárdát vonultatott fel), és erős hatást gyakorolt Gombár Csaba: *Politika címszavakban*,² illetve Konrád György: *Antipolitika*³ című műve (az egyik féllegális kiadvány volt, a másik szamizdatban jelent meg). Ez a hatás meglehetősen szűk körű volt, de erős.

¹ Réz Pál (szerk.) 1991. *Bibó emlékkönyv, I-II*. Budapest–Bern, Századvég Kiadó – Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem.

² Gombár Csaba 1983. *Politika címszavakban*. Politikatudományi Füzetek. Budapest, ELTE ÁJK.

³ Konrád György 1989. *Az autonómia kísértése. Antipolitika*. H. n., Codex Rt.

A rendszerváltás idején és az 1990-es évek első felében talán Bihari Mihály, Fehér Ferenc, Gombár Csaba, Hankiss Elemér, Heller Ágnes, Lengyel László, Pokol Béla, Szalai Erzsébet, Szelényi Iván és Vajda Mihály voltak a legnagyobb hatású politikatudományi (vagy a politológiával érintkező) szerzők. Ekkor már valamennyiük munkája legálisan, az első nyilvánosságban jelent meg, elég nagy példányszámban.

A magyar nyelvű egyetemi oktatásban értelemszerűen a tankönyvek hatása a legerősebb. Ilyenek például a Bihari–Pokol,⁴ az Enyedi–Körösényi,⁵ a Körösényi–Tóth–Török⁶ által írt, illetve a Gallai–Török-páros⁷ által szerkesztett tankönyvek.

A külföldi szerzők közül kezdetben Tocqueville, Burke, Mill, Marx, Weber, a frankfurti iskola gondolkodói: Habermas, Luhmann, majd – amennyire meg tudom ítélni – Carl Schmitt, Raymond Aron, John Rawls, Friedrich A. Hayek, Robert Nozick, Samuel P. Huntington, Juan Linz, Adam Michnik, Alfred Stepan, Guillermo O'Donnell, Philippe Schmitter, Arendt Lijphart, Anthony Giddens, Ulrich Beck, Pierre Bourdieu, John Lukacs, Murray Edelman, Archie Brown, Larry Diamond és mások gyakoroltak érzékelhető hatást.

5. A teljesség igénye nélkül – és kissé impresszionisztikusan – az alábbi könyveket ajánlom bevezetésül a politika és a politikatudomány világába:

Arendt, Hannah (1958) 1992. *A totalitarizmus gyökerei*. (Fordította Braun Róbert et al.) Budapest, Európa Könyvkiadó.

Arendt, Hannah (1963) 1991. *A forradalom*. (Fordította Pap Mária.) Budapest, Európa Könyvkiadó.

Bell, Daniel 1976. *Cultural Contradictions of Capitalism*. New York, Basic Books.

Bibó István 1986. Az európai társadalomfejlődés értelme. In uő: *Válogatott tanulmányok, III. 1971–1979*. (Válogatta Huszár Tibor, szerkesztette Vida István.) Budapest, Magvető Könyvkiadó. 5–123. (És számos más esszéje.)

⁴ Bihari Mihály – Pokol Béla 2009 [1992]. *Politológia*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

⁵ Enyedi Zsolt – Körösényi András 2004. *Pártok és pártrendszerek*. Budapest, Osiris Kiadó.

⁶ Körösényi András – Tóth Csaba – Török Gábor 2003. *A magyar politikai rendszer*. Budapest, Osiris Kiadó.

⁷ Gallai Sándor – Török Gábor (szerk.) 2003. *Politika és politikatudomány*. Budapest, Aula Kiadó.

Dahl, Robert A. 1989. *Democracy and Its Critics*. New Haven, Yale University Press.

Foucault, Michel (1975) 1990. *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. (Fordította Fázsy Anikó és Csűrös Klára.) Budapest, Gondolat Könyvkiadó.

Held, David 1987. *Models of Democracy*. Cambridge – Stanford, Polity Press – Stanford University Press.

Huntington, Samuel P. 1991. *The Third Wave*. Democratization in the Late Twentieth Century. Norman–London, University of Oklahoma Press

Koestler, Arthur (1940) 1988. *Sötétség délben*. (Fordította Bart István.) Budapest, Európa Könyvkiadó – Reform Könyvkiadó.

Lijphart, Arend 1999. *Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. New Haven, Yale University Press.

Linz, Juan J. 1975. Totalitarian and Authoritarian Regimes. In Greenstein, Fred I – Polsby, Nelson W. (szerk.): *Handbook of Political Science. III. Macropolitical Theory*. Reading, Addison Wesley. 175–411.

Lipset, Seymour Martin (1960, 1981) 1995. *Homo politicus. A politika társadalmi alapjai*. (Fordította Turai Tamás.) Budapest, Osiris Kiadó.

Lukes, Steven 1974. *Power. A Radical View*. London, Macmillan Press.

Machiavelli, Niccolò (1532, 1924) 1964. *A fejedelem*. (Fordította Lutter Éva.) Budapest, Magyar Helikon.

Michnik, Adam 1987. *Letters from Prison and Other Essays. Society and Culture in East-Central Europe*. (Fordította Maya Latynski.) Berkeley – Los Angeles – London, University of California Press. Mill, John Stuart (1859) 1994. *A szabadságról*. (Fordította Pap Mária.) Budapest, Readers International – Századvég Kiadó.

Mills, Charles Wright (1956) 2000. *The Power Elite*. Oxford New York, Oxford University Press.

O'Donnell, Guillermo – Schmitter, Philippe C. 1986. *Transitions from Authoritarian Rule. Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. Baltimore, Johns Hopkins University Press.

Orwell, George (1949) 1989. 1984. (Fordította Sziogyártó László.) Budapest, Európa Könyvkiadó.

Polányi Károly (1944) 2004. *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*. (Fordította Pap Mária.) Budapest, Napvilág Kiadó.

Rawls, John (1971) 1998. *Az igazságosság elmélete*. (Fordította Krokóvay Zsolt.) Budapest, Osiris Kiadó.

Schmitt, Carl (1932) 2002. *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok.* (Fordította Cs. Kiss Lajos.) Budapest, Osiris Kiadó – Pallas Stúdió – Attraktor.

Tamás Gáspár Miklós 1999. *Törzsi fogalmak, I–II.* Budapest, Atlantisz Könyvkiadó.

Tocqueville, Alexis de (1835, 1951) 1993. *Az amerikai demokrácia.* (Fordította Ádám Péter et al.) Budapest, Európa Könyvkiadó.

Tőkés L. Rudolf 1998. *A kialakított forradalom. Gazdasági reform, társadalmi átalakulás és politikai hatalomutódlás, 1957–1990.* Budapest, Kossuth Kiadó.

Said, Edward W. (1978) 2000. *Orientalizmus.* (Fordította Péri Benedek.) Budapest, Európa Kiadó.

Schumpeter, Joseph Alois (1942) 1975. *Socialism, Capitalism, and Democracy.* New York, Harper.

Szelényi Iván 1990. *Új osztály, állam, politika.* (Fordította Berényi Gábor, Kertesi Gábor és Mészáros Júlia.) Budapest, Európa Kiadó.

Weber, Max (1947) 1987–1999. *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai, I–II.* (Fordította Erdélyi Ágnes.) Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Weber, Max (1919) 1995. A politika mint hivatás. (Fordította Józsa Péter munkájának figyelembevételével Glavina Zsuzsa.) In uő: *A tudomány és a politika mint hivatás.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 53–138.